

RECENSIES

waarvan één exemplaar dankzij een depotplicht sedert 1688 (of al eerder) in de Stadsbibliotheek terecht kwam.

Uiteraard zijn de tentoongestelde werken slechts een fractie van het bezit, maar de samenstellers zijn er uitstekend in geslaagd aan te geven wat men zoal in de bibliotheek kan verwachten. Bovendien hebben zij een schat aan wetenswaardigheden bijeengebracht en deze op heldere wijze voor een geïnteresseerd publiek uiteengezet.

Naast aandacht voor de grote lijnen, zoals de caesuur, die het Utrechts Schisma heeft teweeggebracht, of de merkbare invloed van hoogleraren op de collectievorming, bevat de catalogus een schat aan details: een monnik, die onderaan zijn afschrift schrijft, dat hij daaraan ook op zondag heeft gewerkt, om hiermee eventuele verkoop van het handschrift te verhinderen; of de twee handschriften, die in 1474 werden uitgeleend aan de drukkers Ketelaer en De Leempt en waarop de zetter tekens en cijfers heeft aangebracht, die voor het zetten van de tekst noodzakelijk waren. Natuurlijk komt men ook het nodige vandalisme tegen, het euvel dat van alle tijden is: het verwijderen van miniaturen of houtsneden. Of het zwerfende bestaan, dat een boek of handschrift gaat leiden, wanneer het door de lener niet wordt teruggebracht. Isaac Gruterus maakte voor de eerste bibliothecaris van de Utrechtse bibliotheek, Cornelis Booth, in 1641 een epigram, dat in vertaling uit het Latijn luidt: 'Maar indien er iemand op boekenroof uit zou zijn, of een misdadige hand enige bladzij zou schenden, moge dan diegenen die in deze geheiligde ruimte zo'n schadelijke misdaad begaan in de muil en de klauwen van een ware draak vallen'. Ook dat is in deze catalogus te vinden.

M. Carasso-Kok

G. van Herwijnen, e.a., ed., *Historische stedenatlas van Nederland*, I, *Haarlem*, II, *Amersfoort*, III, *Zutfen* (Delft: Delftse Universitaire Pers, 1982 en 1983, 39 blz., 27 blz., 23 blz., f24,95, ISBN 90 6275 0907, 90 6275 0915, 90 6275 0958).

Het is de Internationale commissie voor stedengeschiedenis die, naast bronnenpublicaties en stedenbibliografieën per land, ook de uitgave van historische stedenatlassen entameert. Men gaat daarbij uit van een vast stramien. Het principe is steeds een kartografisch beeld te geven van de stedelijke topografie uit de vroege negentiende eeuw. Niet alleen is dit de tijd van de eerste volledige kadastrale opmetingen van de steden, maar ook hebben de grote ruimtelijke ingrepen uit het vervolg van die eeuw nog niet plaatsgevonden. Vanuit de vroege negentiende eeuw wordt teruggeblikt naar de vroegste overzichtskaarten, die meestal uit de zestiende eeuw dateren. De kaarten worden begeleid door een tweeledig commentaar. Dit omvat een schets van de historische ontwikkeling van de stedelijke nederzetting als geheel en een beredeneerde catalogus van een vaste groep afzonderlijke elementen binnen de vroeg-negentiende-eeuwse begrenzing. Tot zover de algemene opzet. Over deze opzet is uitgebreid bericht door een der redacteuren voor Nederland¹.

Na een aantal buitenlandse voorbeelden volgt nu ook Nederland met de eerste drie afleveringen van de atlas: Haarlem, Amersfoort, Zutfen. Vervolgdelen zijn aangekondigd. Iedere aflevering kent een eigen auteur; het kartografische materiaal is steeds in eenzelfde uitvoering en in dezelfde schalen weergegeven. Vooral door dit laatste zijn de afzonderlijke atlassen bij comparatieve studie zeer goed naast elkaar te gebruiken. Daarin ligt mijns inziens op den duur ook de grote waarde. De schalen zijn, gerekend van globaal naar gedetailleerd: 1:50.000 de ruime omgeving van de stad (gereproduceerd uit de *Topografische Atlas* van circa 1850); 1:10.000 de stad in zijn natuurlijke omgeving (naar de situatie in

de vroege negentiende eeuw); 1:5.000 historische overzichten van de stad binnen zijn pre-industriële begrenzing (dit betreft een reproductie van de plattegrond van Jacob van Deventer van circa 1560, kaarten van de stadsuitbreidingen en de middeleeuwse wijkenindeling, een reproductie van de vroegste negentiende-eeuwse stadsplattegrond met aanduiding van de bebouwing - in de derde aflevering (Zutphen) is de reproductie ook op deze vaste schaal afgedrukt, een belangrijke verbetering -, alsmede een los toegevoegde transparantkaart van de eerste kadastrale minuut; tenslotte 1:2.500 de algemene overzichtskaart (eveneens los) op basis van het vroeg-negentiende-eeuwse eerste kadastrale minuutplan (alleen Haarlem heeft op deze schaal nog een middeleeuwse straatnamenkaart).

De algemene overzichtskaart valt te beschouwen als het *pièce de résistance*. Hierop is met verschillende symbolen aangegeven welke topografische elementen aanwezig waren vóór 1560, tussen 1560 en circa 1830 en na die tijd. De catalogus geeft nadere historische informatie over de elementen. Er is steeds een vaste selectie die omvat: openbare gebouwen, verdedigingswerken, molens, geestelijke instellingen, liefdadigheidsinstellingen en oude waterwegen. Deze keuze houdt in dat bij de stelselmatige behandeling andere aspecten niet aan bod (kunnen) komen, bijvoorbeeld particuliere huizen, bedrijfsgebouwen, maar ook wegen en straten. Naast de vaste kaarten is in iedere aflevering een klein aantal reproducties van oude plattegronden en/of stadsgezichten opgenomen. Wat betreft de tekstgedeelten zijn de algemene inleidingen niet van gelijke kwaliteit. Het stuk over Haarlem is mij het best bevallen; de inleiding bij Amersfoort is goed; maar die bij Zutphen blijft naar mijn smaak nogal aan de oppervlakte. Bij de topografische ontwikkeling mist men in alle drie een systematische beschouwing over bijvoorbeeld de belangrijkste verkeerswegen in en rond de stad, de genese van het stratenplan (in de atlas van Haarlem wordt hierop het verst ingegaan), de ontwikkeling van het verkavelingspatroon. Hieraan zou misschien bij volgende afleveringen meer aandacht besteed kunnen worden. De beschrijving van de afzonderlijke elementen in de catalogus munt niet altijd uit door evenwichtigheid: nu eens is zij teleurstellend beknopt, dan weer onbegrijpelijk uitgebreid. Een stroomlijning hier zou bij volgende afleveringen de bruikbaarheid mijns inziens ten goede komen. Misschien zou dan ook het on-kartografische, want meerduidige 'links' en 'rechts' in de beschrijvingen door een aanduiding van de windrichtingen vervangen kunnen worden.

Zoals de atlassen nu uitgebracht worden, ligt de gebruikswaarde vooral bij het kaarten-deel, wat men bij een atlas natuurlijk ook mag verwachten. Daarin brengen zij iets wezenlijk nieuws en daarin zijn zij van groot belang voor onderzoeker en belangstellende. Het tekstdeel is daarmee vergeleken traditioneler en behoeft nog wel enige verbetering.

Herbert Sarfatij

1. G. van Herwijnen, 'Een nieuw instrument bij de beoefening van de stadsgeschiedenis', *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, XV (1983) 298-304; *Idem*, 'Historische stedenatlas van Nederland. Probleemstelling, doel en werkwijze', in: C.M. Cappon, e.a., ed., *AdFontes. Opstellen aangeboden aan prof. dr. C. van de Kieft* (Amsterdam, 1984) 445-459.

G. Wildenbeest, *De Winterswijkse scholten. Opkomst, bloeien neergang. Een antropologische speurtocht naar het fatum van een agrarische elite* (Antropologische studies VU 4; Amsterdam: VU Boekhandel-Uitgeverij, 2e dr. 1984, xiv + 233 blz., f25,—, ISBN 90 6256 394 5).